

מטבעות מתתיה אנטיגונוס-אחרון מלכי החשמונאים.

zlotniky@bezeqint.net

25.08.2010

מאת יהושע זלוטניק

הקדמה

מתתיה אנטיגונוס היה אחרון מלכי השושלת החשמונאית (40-37 לפנה"ס, כל התאריכים לפנה"ס). קדמו למלכותו מאבקים ומרידות במדינה החשמונאית, של אביו אריסטובולוס השני ואחיו אלכסנדר השני על השליטה בממלכה החשמונאית. 3 שנות מלכותו היו תקופה סוערת של מלחמה בלתי פוסקת עם יריבו המלך הורדוס. בתקופה זו חל מהפך מוניטרי. פעילותו של מתתיה בתחום הנומיסמטיקה הייתה משמעותית ומרשימה. רשות הטביעה שלו טבעה מטבעות ייחודיות, במקביל הורדוס טבע גם הוא מטבעות ייחודיות ועל כל אלה בהמשך.

רקע נומיסמטי על הטביעה החשמונאית לפני מתתיה אנטיגונוס:

3 המלכים החשמונאים שקדמו לשלטון מתתיה אנטיגונוס טבעו שפע של מטבעות ייחודיים. הראשון היה יהוחנן הורקנוס 104-135, אשר טבע מספר סדרות של מטבעות. ביניהם מטבע, ייתכן משותפת, עם אנטיוכוס סידטס שטבע בירושלים. על צדה האחת של המטבע מופיעה כתובת של אלכסנדר סידטס עם סמל העוגן המלכותית. על צדה השני של המטבע דגם השושן, סמל הכהונה החשמונאית. מטבע נוספת נושאת את האות אלפא ביוונית מופיעה מעל הכתובת בעברית עתיקה "יהוחנן כהן גדול וחבר היהודים". ככל הנראה האות אלפא מייצגת את האות הראשונה בשמו של אנטיוכוס סידטס שנתן גושפנקא לכתובת בעברית שתחתיה. ישנם דעות אחרות של חוקרים בנושא. צדה השני של המטבע נושא את סמל קרני השפע הנפוץ על מטבעות החשמונאים, ביניהם סמל הרימון, שייתכן ומהווה את סמל הכהונה שאמצה שושלת החשמונאים. מטבע נוספת שטבע יהוחנן הורקנוס נושאת את הכתובת בעברית עתיקה "יהוחנן כהן גדול ראש חבר היהודים", ללא האות אלפא. קיימת אפשרות שמטבע זה הוטבעה לאחר מותו של אנטיוכוס סידטס ומהווה מטבע עצמאית ראשונה של החשמונאים.

מטבע ללא הכתובת אלפא ביוונית ייתכן ומעידה על טביעה עצמאית

מטבע עם האות אלפא ביוונית מעל הכתובת בעברית

מטבע משותפת הורקנוס ואלכסנדר סידטס

השליט החשמונאי הבא שטבע מטבעות היה יהודה אריסטובולוס ה-I. שלט בשנת 104. יהודה אריסטובולוס טבע כמות מעטה של מטבעות עם דגם דומה של כתובת בעברית עתיקה "יהודה כהן גדול וחבר היהודים". מצדה השני של המטבע מופיע הדגם הנפוץ של קרני שפע ביניהם רימון. יהודה היה מלך. התואר מלך אינו מופיע על מטבעותיו, ככל הנראה לא הספיק לטבוע מטבעות הכוללות את תוארו.

מטבע שטבע יהודה אריסטובולוס

אלכסנדר הראשון-ינאי, 103-76 טבע מטבעות רבים. אלכסנדר שמש ככהן גדול ומלך. בין מטבעותיו דגם חישוק ובתוכו הכתובת בעברית עתיקה "יהונתן המלך", על צדה השני של המטבע הכתובת ביוונית "של המלך אלכסנדר". דגם נוסף של מטבע טבע אלכסנדר עם דגם שושן ומסביב הכתובת בעברית "יהונתן המלך" על צדה השני של המטבע הכתובת ביוונית "המלך אלכסנדר". המלך החשמונאי שמש כמלך. מאחר ולא השתייך לבית דוד הייתה משמעות להיות כהן גדול.

למלכים החשמונאים היו סמכויות נרחבות. את סמכויותיהם הנציחו על מטבעותיהם. למשל יהוחנן הורקנוס טבע על כמה ממטבעותיו את תואריו כהן גדול

ראש חבר היהודים. יהודה אריסטובולוס ה-I לא טבע על מטבעותיו את התואר מלך. המלכים החשמונאים: יהודה אריסטובולוס, אלכסנדר ינאי ומתתיה אנטיגונוס היו הן כוהנים גדולים וגם מלכים.

על פי המחקר כיום, על מטבעות אלכסנדר הראשון ינאי מופיעים 3 שמות שונים בעברית. השם האחד הוא יהונתן והוא השם הנפוץ, השם השני הוא ינתן, שם המופיע על חלק קטן ממטבעותיו של אלכסנדר וכן על מטבעות שטבע הנושאים טביעה כפולה. השם השלישי הוא יונתן. מטבעות עם השם יונתן, נושאים על פניהם את דגם קרני השפע ועל גבם כתובת בעברית עתיקה "יונתן כהן גדול וחבר היהודים".

מטבע ינאי עם טביעה כפולה

מטבע אלכסנדר ינאי. הכתובת נושאת השם ינתן

האם קיימת אפשרות שאלכסנדר השני בן אריסטובולוס, נכדו של אלכסנדר השני-ינאי, טבע המטבעות עם השם יונתן? על כך בהמשך.

מטבע הנושאת את השם יונתן

סקירת המצב המדיני לאחר מות ינאי (76) ושלומציון (67)

אלכסנדר ינאי הראשון, נפטר בשנת 76. אשתו שלומציון המלכה מלכה אחריו ונפטרה בשנת 67. מות שלומציון הביא למלחמה בין הורקנוס השני ואריסטובולוס השני על המלוכה. יוספוס כותב שאריסטובולוס זכה במלוכה. האחים פנו לפומפיוס הרומאי. זה כבש את ירושלים בשנת 63 וירושלים חדלה להיות בירת המדינה החשמונאית העצמאית ושטח מדינת יהודה קוצץ.

הורקנוס מונה לאתנרך (נשיא) וכהן גדול, אנטיפטרוס האדומי כאפוטרופוס, הורדוס מונה מושל הגליל ופצאל למושל ירושלים. בכך הרומאים הפרידו בין הסמכות הדתית (כהן גדול) לבין הכוח המדיני (מלך), שעבר לידי הנציבים ואחר למלכי חסות בהם הורדוס.

אריסטובולוס השני ובניו: אלכסנדר השני (הבכור) ואנטיגונוס מתתיה, בנו הצעיר ו-2 בנותיו נשלחו לגלות לרומא. לפי יוספוס, אלכסנדר השני הצליח לברוח משבי פומפיוס, נשאר בארץ ומרד.

יוספוס מעיד על המצב בספרו "קדמוניות היהודים" וכך הוא אומר "אסון זה גרמו לה לירושלים הורקנוס ואריסטובולוס בריבם זה עם זה, שכן קיפחנו את חירותנו ונעשינו נתינים לרומאים והוכרחנו להחזיר לסורים את הארץ שרכשנו בנשקנו, לאחר שלקחנו אותה מהן. ושלטון המלוכה שהיה נתון קודם לכן למשפחת כוהנים גדולים, נעשה משרת כבוד לאנשים מתוך העם".

סקירה על אפשרות טביעת מטבעות אלכסנדר השני בשם יונתן

הטיעונים לטביעת מטבעות עם הכתובת הנושאת את השם יונתן על ידי אלכסנדר השני הם:

1. בחינת המצב הפוליטי בשנים 40-63 על פי המקור של יוספוס.
2. ניתוח נושא השמות החשמונאים: שמות כפולים קבועים בעברית ויוונית והעברת שמות מסב לנכד ואי שימוש בשם זהה בעברית או ביוונית בשושלת באותו דור.
3. בחינת סבירות של קיום מצב שבתקופת מעבר של 36 שנים, לא תתבצע טביעת מטבעות חדשים.

על פי יוספוס בספריו "תולדות מלחמת היהודים עם הרומאים" ו"קדמוניות היהודים" ערך אלכסנדר השני בן אריסטובולוס 2 מרידות. על המרידה הראשונה כותב יוספוס:

"ואלכסנדר בן אריסטובולוס אשר נמלט משבי פומפיוס, אסף מקץ ימים חיל גדול והציק להורקנוס, כי עבר בכל ארץ יהודה וכמעט שם קץ לשלטונו (של הורקנוס).

*אלכסנדר בן אריסטובולוס... נראה היה כי במהרה ישים קץ לשלטונו (של הורקנוס) כי כבר הגיע לירושלים והביא לסילוקו של הורקנוס מהעיר והחל פומפיוס-לולא גבר עליו גביניוס... אחר כך החזיר גביניוס את הורקנוס לירושלים והפקיד בידו את ההשגחה על המקדש * הפניה 169 - הורקנוס אושר ככהן גדול".*

המקור של יוספוס עולה הטיעון הראשון, שקם שליט חשמונאי בשם אלכסנדר השני שמרד וכמעט הביא לקץ שלטונו של דודו הורקנוס השני. על פי המקור גייס צבא גדול שכבש את ירושלים והביא לסילוקו של הורקנוס מהעיר והחל לשקם את חומותיה, לקח לעצמו את הכהונה הגדולה בפועל במקדש בירושלים, מסקנה הנובעת מתוך האמור במקום בו כותב יוספוס שגביניוס לאחר מכן החזיר את הורקנוס לירושלים והפקיד בידו את ההשגחה על המקדש, דהיינו ככהן גדול. משמעות הדבר שהורקנוס לא שהה בירושלים ובפועל בתקופת ביניים זו לא שמש ככהן גדול בפועל במקדש בירושלים.

סביר להניח שלא אלכסנדר השני ששלט זמנית בירושלים ניצל את ההזדמנות שהייתה לו נגישות למטבעה החשמונאית שבעיר ובה טבע מטבעות, כפי שעשה אחיו מתתיה אנטיגונוס בעת שלטונו. לאחר שהובס על ידי גבינוס הוגלה אלכסנדר השני לרומא.

על מרידתו השנייה של אלכסנדר בשנת 56 לאחר שבר מרומא כותב יוספוס: *"אלכסנדרוס בן אריסטובולוס הגיע אחר כך שוב לשלטון בכוח והפשיע רבים מן היהודים ועבר עם צבא גדול בארץ והרג את כל הרומאים שפגע בהם... כשמצא גאביניוס את העניינים בסוריה... אולם את אלכסנדרוס לא יכול לעצור שכן היו לו שלוש ריבאות יהודים והוא יצא לקראת גאביניוס ונחל מפלה גדולה בנפול עשרת אלפים בצדו ליד הר תבור"*

יוספוס חוזר ומציין את עוצמת שלטונו של אלכסנדר השני שחזר לשלוט, הרג רומאים רבים, ויש להביא בחשבון שהוא כותב בלשון המעטה בהתחשב בעובדה שיוספוס הפך להיות פרו רומאי שמיעט לשבח בכתביו שליטים שפגעו קשות ברומאים. לציין שאלכסנדר השני גייס צבא של כ-30 אלף. בסופו של דבר הובס אלכסנדר בסמוך להר תבור והוצא להורג באנטיוכיה.

הטיעון השני בא לענות על השאלה, מדוע לייחס ולשייך את השם יונתן בכתובת עם התואר כהן גדול על המטבעות לאלכסנדר השני? החשמונאים נהגו לחזור על שם אחד והעבירו אותו בדרך כלל מסב לנכד כפי שנהוג בימינו וכך אלכסנדר השני קבל את השם יונתן מסבו אלכסנדר הראשון-ינאי. אצל החשמונאים השמות בעברית מול השמות המקבילים ביוונית הם: מתתיה-אנטיגונוס. יהונתן/ינתן/יונתן-אלכסנדר. יהודה-אריסטובולוס. יהוחנן-הורקנוס. דהיינו שמות קבועים ביוונית מול כל שם בעברית. על פי שיטת השמות הכפולים של החשמונאים, כפי שעברו מדור, לדור החשמונאים לא השתמשו בשם זהה בעברית או ביוונית באותו דור. השמות בדור של אלכסנדר השני בעברית היו: השם הכפול של אחיו אנטיגונוס היה מתתיה. השם הכפול של אביו אריסטובולוס היה יהודה. השם הכפול של דודו הורקנוס השני היה יהוחנן. השם היחיד שנותר לאלכסנדר השני היה יונתן, כשם סבו אלכסנדר הראשון, ינאי-יהונתן ינתן. הטיעון השלישי הוא סבירות מצב שתקופת מעבר של 36 שנים לא תתבצע טביעת מטבעות, ממות אלכסנדר הראשון-ינאי (שנת 76) ועד טביעת מטבעות מתתיה(שנת 40). אין זה מצב ריאלי מבחינה כלכלית שלא יטבעו מטבעות, במיוחד ובתקופה זו, בה היה גידול בהיקף האוכלוסייה. ידוע לנו שהיו במדינת החשמונאים, מלחמות ומרידות ולכן היו דרושים באופן שוטף מטבעות נוספות, לממון הוצאות הצבא וגם להוצאות אחרות וצרכי השוק, כאשר סביר שהייתה גם אינפלציה עקב המלחמות ונדרשה טביעה מוגברת של מטבעות עקב צורך מוניטרי. שליט חשמונאי ששלט בפועל בתקופה זו, צריך היה לתת תשובה מתאימה לצרכים ולהטביע מטבעות נוספים למימון ההוצאות הנדרשות.

HA175 HA185 HA191 HA191
מטבעות הנושאות את השם יונתן והמיוחסות במאמר זה לאלכסנדר השני

קץ למרידות של ארסטובולוס השני ואלכסנדר השני

בשנת 56 אריסטובולוס ברח מרומא והחל במרד. אריסטובולוס ומתתיה אנטיגונוס נלקחו בשבי על ידי הרומאים והמרד דוכא. בשנת 56 אלכסנדר השני ברח מרומא ופתח במרד שני וגייס צבא בן 30 אלף חיילים. חידש ההתקוממות ברומאים. נחל מפלה ליד הר תבור. הוצא להורג בהוראת פומפיוס בקרדוס באנטיוכיה. בשנת 49 פומפיוס הרעיל את אריסטובולוס. מותם של אלכסנדר השני (הבכור) ואריסטובולוס הותיר את אנטיגונוס היורש היחיד בשושלת החשמונאית.

רקע פוליטי בתקופת מתתיה ביהודה היו מאבקים בין תומכי מתתיה אנטיגונוס, שרצו למנוע שיעבוד לרומאים מחד, לבין תומכי הורקנוס השני ואנטיפטרוס שתמכו ברומאים.

המצב באימפריה הרומית

אחרי רצח יוליוס קיסר פרצה מלחמת אזרחים באימפריה הרומית, שהסתיימה בניצחון מרקוס אנטוניוס ואוקטבינוס, אשר תמכו בשלטון הורקנוס השני ואנטיפטרוס ביהודה, מאחר שהיו נאמנים לרומאים. לאחר מות אריסטובולוס אביו, ישב אנטיגונוס אצל גיסו מלך כאלקיס בלבנון. גייס צבא לא גדול לכבוש את הגליל ואחר את יהודה וירושלים.

מטבע הורדוס ה-II, 57-38, (Orodes II). פאקורס (Pacorus I) בנו, השתלט על סוריה

בשנת 40 לפנה"ס פלשו הפרתים לסוריה והשתלטו עליה. הפרתים הגיעו מאזור פרס של היום והיו יריביהם של הרומאים. מתתיה אנטיגונוס, שהיה אנטי רומאי, ניצל את ההזדמנות המצוינת ופנה לפרתים בהצעה להמליכו על יהודה ולהוריד את דודו הורקנוס השני. בד בבד הבטיח לפרתים כסף רב ו 500 נשים ועבדים ובתמורה הצליח לקבל את המלוכה. הפרתים הגיעו לירושלים עם אנטיגונוס והטילו מצור על ארמון הורקנוס בירושלים. במהלך המצור שכנעו הפרתים בתחבולה את פצאל הורדוס והורקנוס השני לצאת מהארמון, כדי לנהל אתם משא ומתן בגליל. הורקנוס נעצר על ידו והוסגר לידי אנטיגונוס, פצאל התאבד. בהמשך קוצצו אוזניו של הורקנוס, על מנת למנוע ממנו להמשיך לשמש ככהן גדול ולאחר מכן הוגלה לבבל. באותה עת הורדוס הצליח לברוח מירושלים.

בעוד הרומים היו עסוקים במלחמה עם הפרתים, כבש המלך מתתיה אנטיגונוס את רוב מחוז אדום בכלל זה את העיר מרשה, אותה החריב. אחר צר על מצדה, לשם נמלטו בני משפחתו של הורדוס. הורדוס שהיה באותה עת טטררך בשומרון, ברח לרומא, פנה לרומאים לקבלת תואר והוכתר שם למלך מלך, כן שבפועל מלך במקביל למתתיה בין השנים 37-40 לפנה"ס.

הרומאים נהגו בדרך כלל למנות למלך צאצא משושלת המלוכה אך לא במקרה של מתתיה אנטיגונוס. בשנת 39 הגיע הורדוס מרומא לארץ ישראל עם כתב מינוי כמלך שקבל מאוקטביאנוס, שלאחר מכן הפך לאוגוסטוס. הורדוס השתלט על העיר שומרון והפך אותה לבסיס עיקרי לצבאו והחל מאבק בינו ובין אנטיגונוס, על המלוכה, מאבק שלא פסק עד שנת 37. בשנת 38 כבש הורדוס את הגליל מידי אנטיגונוס, בכלל זה את מערות הארבל בהם ישבו לוחמיו. אולם אנטיגונוס שישב בירושלים, לא יכול היה לבוא לעזרת הגליל. מנגד אנטיגונוס תקף את כוחות הורדוס ליד יריחו הרג את יוסף אחיו של הורדוס והביס את צבאו.

הורדוס כבש את יפו ומצדה, שם שהתה משפחתו. אחר היפנה את חייליו שגברו על צבאו העיקרי של אנטיגונוס. אנטיגונוס במקום לרכז את צבאו, שלח חלק מצבאו בפיקודו של פאפוס למלחמה נגד הגדודים הרומיים בשומרון, בכדי לנתק את קווי האספקה של הורדוס, אך הורדוס הצליח להביס את צבאו של אנטיגונוס ליד בית אל. וצר לאחר מכן בסיוע הרומאים על ירושלים.

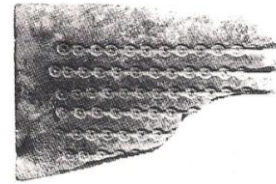
בעת המלחמות ביניהם טבעו אנטיגונוס והורדוס מטבעות. הסקירה תתמקד במטבעות מתתיה אנטיגונוס ואחר תסקור את מטבעות הורדוס מאותה תקופה. סביר שבאותה עת שמשו במחזור במקביל מטבעות השליטים החשמונאים שנטבעו לפני כן.

מטבעות מתתיה אנטיגונוס

אנטיגונוס כיהן כמלך וככהן גדול ושלט משנת 40 לפנה"ס כשליט חשמונאי. מקור חשוב המעיד על פעילויותיו של אנטיגונוס הוא יוספוס. המקורות היחידים המעידים על שמו העברי של אנטיגונוס- מתתיה, הם מטבעותיו.

את מטבעותיו מאפיין התכולה הגבוהה של העופרת כ-27% ומרכיב נמוך יחסית של כ-70% נחושת, זאת כאשר מטבעות בערכי פרוטות של בית חשמונאי שקדמו לו מכילים אחוז הנחושת גבוה בשיעור ניכר. לציין שחלק ממטבעות אלכסנדר ינאי עשויות עופרת. ייתכן מאד והסיבה לכך הן המלחמות הרבות שהתרחשו באותם ימים, אשר העדיפו להגדיל את צריכת הנחושת לשימוש צבאי. מרבית מטבעות אנטיגונוס לא השתמרו במצב טוב, עקב תכולת העופרת הרבה בהם. רוב היהודים לא ידעו לקרוא הכתובת בכתב העברי העתיק וככל הנראה אנטיגונוס השתמש בכתב עברי עתיק בו כסמל להמשכיות שלטון המלכים מתקופת בית ראשון שנהגו להשתמש בכתב עברי עתיק.

איך ייצרו מטבעות בתקופת אנטיגונוס?

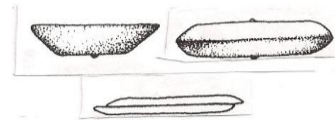

דפוס אבן לצקת מטבעות מתתיה אנטיגונוס

דרך יצור מטבעות אנטיגונוס הייתה: יציקת אסימונים, חריטת רושמות הטביעה וטביעת המטבעות על האסימונים. מטבעות אנטיגונוס נטבעו בשנים 37-40 בירושלים, בדפוס אבן דו-צדדי, כאשר הדפוס כלל תבנית כפולה של 2 לוחות אבן שבהם נקדחו שורות של גומות האחת מול השנייה. בתהליך זה יצקו אסימונים עבים. דוגמא של לוח אבן כזה מימי מתתיה התגלתה במצודה שבמגדל דוד בירושלים, ששימשה את המטבעה המקומית ליצור מטבעות בגודל בינוני. גילוי זה מעיד על אופן הטביעה ומקום הטביעה בירושלים. לעתים קרובות הלוחות לא הונחו בדיוק, האחת מול השנייה, כך שהקדחים לאסימונים לא היו חופפים במקביל, והדבר הביא ליצירת הדגם של "מטבעות מוזזים".

מטבע בינונית-חלקוס

מטבעות "מוזזים"

מאפיין את מטבעות מתתיה אנטיגונוס א. משקל חורג. ב. אותיות עבות. ג. המטבעות ב-3 גדלים בערכים: מטבעות גדולים, מטבעות בינוניים ופרוטות. לציין שערכים אלה הם בניגוד למאפייני הטביעה של הורקנוס, יהודה אריסטובולוס ויונתן-אלכסנדר ינאי, אשר טבעו עד ימי אנטיגונוס מטבעות פרוטה בלבד. רוב המטבעות התגלו בירושלים ובסביבתה וגם במקומות רבים. כל המטבעות לא מתוארכים. מתתיה לא טבע מטבעות כסף.

2 צדי מטבעות אנטיגונוס: שורה עליונה מטבעות בינוניות(חלקוס), שורה תחתונה מטבעות עריך גדול (דיחלקוס).

צד פנים : דגם קרני שפע וכתובת בעברית "מתתיה כהן גדול וחבר היהודים"
 צד גב : עלי קיסוס וכתובת ביוונית "המלך אנטיגונוס".

מאפייני מטבע עריך גבוה.

פנים: צמד קרני שפע וכתובת בעברית עתיקה: מתתיה הכהן גדול וחבר היהודים. [מתתיה הכהן גדול/וחבר/רהי/הוד/ים] (דיחלקוס) גב: זר עלי קיסוס, כתובת סביב זר: ΒΑΣΙΛΕΥΣ ΑΝΤΙΓΟΝΟΥ. משקל ממוצע של המטבע כ-16.40 גרם. הכתובת דו לשונית בעברית ויוונית. שווי העריך 8 פרוטות. על פניה זוג קרני שפע ללא רימון, שאמצו החשמונאים. קל לזהות המטבעות גם ללא שקילה (קרן שפע אחת או שתיים). המטבע הייתה מותאמת למערכת השקילה של ממלכות האזור. הסרת הרימון שבין קרני השפע הביאה לפינוי מקום על המטבע להוספת אותיות לכתובת בעברית. האותיות "אנ" לעתים בין קרני השפע [ייתכן אנ=אנטיגונוס]. הכתובת ביוונית נועדה להעיד על היות אנטיגונוס מלך וגם להשתמש במטבע כאמצעי פרסום על כך בערים הנוכריות בארץ ישראל. לעתים האותיות ערוכות באופן הפוך וגם קיימים שיבושים, ייתכן עקב מצב החרום והמלחמה שהביא לאי הקפדה על טיב ואיכות. ככל הנראה 48 מטבעות גדולים היו שווים בערכם לדרכמה מכסף. כמו כן יש להצביע על כך שחלק משמעותי ממטבעות מתתיה אנטיגונוס אינן תקניות. לדוגמא מוצגות בהמשך 2 מטבעות בעריך 8 פרוטות. משקל המטבע שבצד ימין 12.40 גרם בהשוואה למטבע שממאלה שמשקלה 16.42 גרם.

חלק מהמטבעות הוטבע באיכות נמוכה. לדוגמא, מוצגת מטבע בעריך 8 פרוטות באיכות טביעה ירודה עקב ריכוז גבוה של עופרת.

מטבע באיכות טביעה ירודה

בעיצוב מטבעות מתתיה השתמשו הטובעים בחלל שבין קרני השפע במטבעות 8 פרוטות, על מנת להוסיף חלק מהכתובת בעברית, בהשוואה למטבעות החשמונאים שהשתמשו בחלל זה לשיבוץ דגם הרימון. ראה דוגמא במטבע פרוטה למטה מימין בהשוואה למטבע 8 פרוטות של מתתיה למטה משמאל.

אלכסנדר ינאי ומתתיה אנטיגונוס טבעו מטבעות דו לשוניות. חלק ממטבעות אלכסנדר ינאי נשאו על צדם האחד כוכב ובהם הכתובת בעברית "יהונתן המלך" ועל צדם השני "אלכסנדר המלך" ביוונית דהיינו התואר מלך על 2 צדי המטבע. לעומתו מתתיה אנטיגונוס טבע על צד אחד של מטבעותיו את הכתובת בעברית "מתתיה כהן גדול" ועל צדה השנייה הכתובת ביוונית "המלך אנטיגונוס".

מטבע מתתיה אנטיגונוס

מטבע אלכסנדר ינאי

על מטבעות מתתיה אנטיגונוס אנו מוצאים כתובות דו לשוניות עם התארים מלך וכהן גדול. את התואר מלך קבל מתתיה אנטיגונוס מהפרתים ואת התואר כהן גדול קבל אוטומטית לאחר שפסל את הורקנוס לשמש ככהן גדול. המטבע נעשתה בניגוד למגמה של הרומאים החל מתקופת פומפיוס להפריד בין 2 תפקידים הנושאים תארים אלה. על פי הכתובת מלך ביוונית, מעיד הדבר שאנטיגונוס הופיע כמלך לצרכי האוכלוסייה היוונית בתחומי ממלכתו ועל פי הכתובת בעברית עתיקה, כהן גדול ראש חבר היהודים, כלפי האוכלוסייה היהודית.

המטבעות שטבע מתתיה אנטיגונוס היו מרשימים בגודלם, בעיצובם ובייחודיות שלהם, בהשוואה למטבעות הגדולים של המלך הורדוס מאותה תקופה, אשר גם הם מרשימים ביופיים ובעיצובם. 2 המלכים השתמשו במטבעותיהם כאמצעי תעמולה במקביל, זאת כאשר אנטיגונוס טבע על מטבעותיו את הסמלים בהם השתמשו השליטים החשמונאים שקדמו לו, אולם בערכים שונים ונועדו בעיקר לאוכלוסייה היהודית, לעומתו הורדוס טבע סמלים שהתאימו לרומאים והשימוש בהם היה בתחילה בעיקר באזור שומרון.

מטבע המלך הורדוס

מטבע המלך מתתיה אנטיגונוס

מאפייני מטבע עריך בינוני-חלקוס

פנים: קרן שפע אחת, כתובת טביב : מתתיה כהן גדל חבר ה גב : כתובת בתוך זר: BACIA ANTIGONOY (חלקוס) משקל המטבע 7.87 גרם. שוויו 4 פרוטות. ככל הנראה משקל המטבע תוכנן למחצית משקלם של המטבעות הגדולות, כאשר קרן שפע שווה מחצית משקל מטבע הנושא סמל זוג קרני שפע. הכתובת על המטבע קצרה יותר מהמטבע הגדולה מחמת מגבלת מקום. כתובת דו לשונית בעברית ויוונית האותיות קטנות יותר. על גב המטבע זר עלי דפנה. בתוך הזר כתובת "של המלך אנטיגונוס". השתמרות המטבע חלשה בגלל מרכיב עופרת גבוה.

קרן שפע/כתובת בעברית "מתתיה כהן גדול חבר ה" כתובת ביוונית "של המלך אנטיגונוס". כתובת ביוונית מוקפת זר עלי דפנה.

מאפייני מטבעות פרוטה-דילפטון

פנים: כתובת חלקית בתוך זר: מתתיה הכהן. [מתתי הכהן] גב : צמד קרני שפע וביניהם רימון. משקל 1.87 גרם. 1/8 מהמטבע הגדולה. או פנים: כתובת בעברית בתוך זר: מתת יה גב : צמד קרני שפע וביניהם שיבולת או פנים: כתובת בתוך זר: מתת יה גב : צמד קרני שפע וביניהם שיבולת במעגל נקודות.

מטבעות פרוטה עם רימון או שיבולת בין קרני שפע

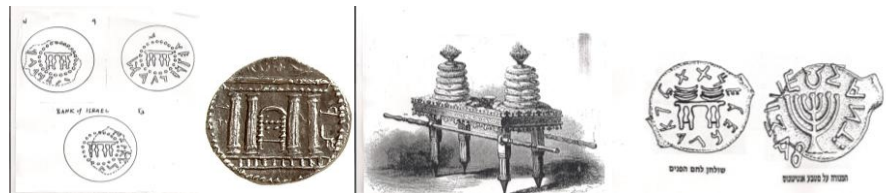
שיבולת בין קרני שפע

גולת הכותרת של מטבעות מתתיה אנטיגונוס היא מטבע פרוטה עליה מופיעים הדגמים מנורת שבעת הקנים ושולחן לחם הפנים, הכלים הקדושים ששימשו במקדש בירושלים אותם יכלו לראות רק הכוהנים במקדש. חשיפת הכלים הקדושים ביותר במקדש על מטבעות היה לה משמעות כלפי היהודים.

המנורה במקדש הייתה עשויה זהב טהור. חשיפת הכלים על המטבעות על ידי מתתיה אנטיגונוס הייתה בעלת משמעות לאומית. המטבע פורסמה לראשונה על ידי דה סוסי בשנת 1865. 2 הכלים מופיעים באופן חד פעמי על מטבעות. יש לציין שבתלמוד מופיעה המשפט "לא יעשה אדם בית דמוי היכל... שולחן תבנית שולחן-תבנית מנורה".

ייחודה של המנורה של המטבע שהאומנים שעצבו אותה ראו את המנורה במקדש ולכן זה דגם אוטנטי של המנורה שהייתה במקדש בירושלים. קיימים הבדלים ברגלי המנורה על מטבע אנטיגונוס בהשוואה ליתר הדגמים, למשל על שער טיטוס שם המנורה מופיעה על סטנד. על מטבע אנטיגונוס לא נראים עיטורי המנורה. הרושמה גדולה לערך 25% מהאסימון. האומן שעיצב את המטבע לא היה די מיומן בעיסוקו. יש חוקרים שטוענים שהיו מספר מנורות בסגנונות שונים בבית המקדש, וכללה גם את המנורה הניצבת על בסיס טריפוד בתקופה מאוחרת. מנורות מופיעות בתקופה מאוחרת גם על גבי מטבעות איסלמיים במיוחד אחרי שנת 696 לספירה. דגם המנורה שימש מודל למטבע בת ימינו.

שולחן לחם הפנים על מטבעו מתתיה אנטיגונוס מתואר לאורכו לעומת שולחן לחם הפנים המתואר על מטבע כר כוכבא לרוחבו. שולחן לחם הפנים במקדש היה מצופה בזהב טהור. המנורה מופיעה על צד המטבע בה הכתובת ביוונית בעוד ששולחן לחם הפנים, מתואר במבט לאורכו עליו 2 ערמות של ככרות לחם. השולחן מופיעה על הצד הנושא את הכתובת בעברית. לדעת חוקרים שולחן לחם הפנים חשיבותו במקדש, עלתה על זו של המנורה. בתבליט בשער טיטוס ברומא מופיעה תחילה שולחן לחם הפנים ולאחריה המנורה.

שולחן לחם הפנים הוצג בחגים במקדש בירושלים לעולי הרגל. בהשפעת הפרושים בכל אחד מהחגים הוצגו 2 הכלים הקדושים האלה לפני קהל עולי הרגל למקדש אשר התבוננו בהם והיו משיאי החוויה של רבים מעולי הרגל. וכך נאמר במשנה:

”אחר הרגל, במוצאי יום טוב, היו מטבילין את כל הכלים במקדש, מפני שנגעו בהן עמי הארץ ברגל בשעת החג. ולפיכך היו אומרים היזהרו שלא תיגעו בשולחן, בשעה שמראין שהיו אותו לעולי רגלים”
במשנה, חגיגה פ”ג מ”ח

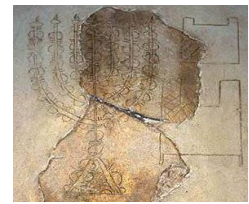
דגמים של מנורות:

דגם מנורה בית הכנסת העתיק במגדל

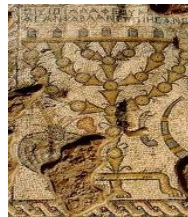

שער טיטוס רומא

דגם מנורה ממבנה ברובע היהודי בירושלים על טיח

דגמים מאוחרים של מנורות:

מנורה על רצפת בית הכנסת בציפורי

מנורה בבית שערים

מכסה עופרת מנורה

שבעת קנים מבית שערים

ככל הנראה מתתיה אנטיגונוס הטביע על מטבע את 2 הכלים הקדושים ביותר במקדש על מנת שבאמצעותם יוכל להשפיע ולעודד את העם כלאום במאבקו על המלוכה כלפי המלך הורדוס שמשפחתו התגיירה בזמנו. ייתכן ומתתיה אנטיגונוס טבע את מטבעות המנורה בעת המצור על ירושלים, תוך כך שניסה להבליט את הייחודיות של משפחתו בתפקיד כוהנים גדולים וכן כראשי המקדש, שהיו אחראי על השימוש בכלי בית המקדש, באמצעות הצגתם על מטבע המנורה ובכך להשפיע על הרגשות הלאומיים של העם ושל לוחמיו תוך שהוא משמש בתואר מקבילה כמלך. זאת כאשר הורדוס שמש במקביל כמלך בחסות הרומאים.

המלך הורדוס טבע במקביל לטביעת מתתיה אנטיגונוס, מטבעות מרשימים כאמצעי תעמולה נגדית לתעמולת המלך מתתיה אנטיגונוס. המטבעות גדולים עם סמלים שהתאימו לרומאים. דוגמא לסדרת מטבעות אלה המתוארכים לטביעת שומרון משנת 3 מוצגות בהמשך. על המטבעות מופיע תואר סטררך במונוגרמה.

מטבע הורדוס שנת 3 ומונוגרמה-תעמולה נגדית למטבעות מתתיה

על פי החוקר א' רפפורט שנת 3 למלכותו היא שנת 38 השנה בה הורדוס עדיין לא כבש את ירושלים. לפי דעת רוב החוקרים המטבעות נטבעו לפני כיבוש ירושלים ולכן הם מעידים ששמשו אמצעי לתעמולה נגד המטבעות המרשימים של מתתיה אנטיגונוס במהלך המלחמה הממושכת ביניהם.

מתתיה פיצל את צבאו ושלה את פאפוס לניתוק קווי האספקה של הורדוס. צבאו הובס ליד בית אל. הורדוס ונציב סוריה עם 11 לגיונות רומיים הטילו מצור משך 5 חודשים על ירושלים ובקיץ שנת 37 נכבשה העיר. מתתיה הסגיר עצמו לנציב סוריה. נשלח לאנטיוכיה ומרקוס אנטוניו הורה לכרות את ראשו. הורדוס אף שהביא לחיסול שושלת מלכי החשמונאים, היה נשוי למרים בתו של אלכסנדר השני, אחיו של מתתיה אנטיגונוס, ואריסטובולוס השלישי בנו של אלכסנדר השני מונה על ידי הורדוס לכהן גדול בירושלים.

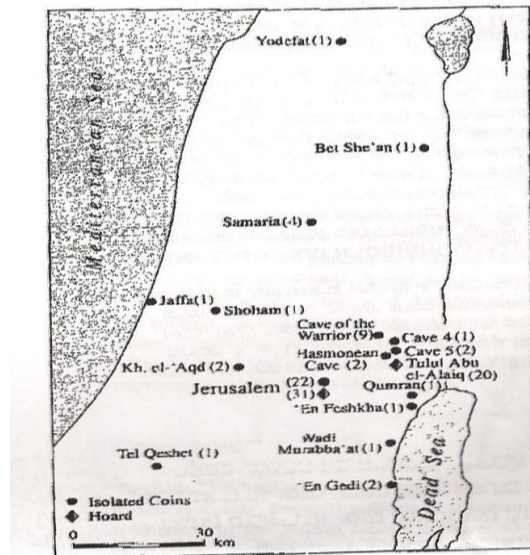

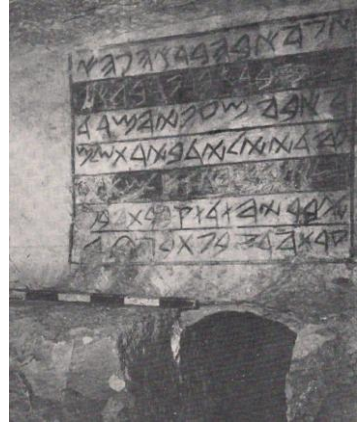
Fig. Ap.1. Distribution of Antigonus' coins.

תפוצת מטבעות אנטיגונוס:

ממצא מטבעות אנטיגונוס:

מטבעות אנטיגונוס התגלו במקומות הבאים: ירושלים, שומרון, יודפת, בית שאן, יפו, קרית ספר, יבנה ים, אזור בית שמש, שוהם, ח' אל עקד, ח' באד עיסא, תל שוקת, עין גדי, קומראן, עין פשחה, מערות "מבצע מגילה" ומערת "עמוד". רובם של מטבעות מתתיה אנטיגונוס התגלו בירושלים וביהודה, מיעוטם בגליל. אפשר ומטבעותיו המשיכו להיות במחזור לאחר מותו, עם מטבעות הורדוס, מאחר והיו במחזור בכמויות רבות והממשל החדש לא מצא לנחוק להחליפם ולכן מטבעותיו של מתתיה אנטיגונוס התגלו במצדה ובשומרון, מקומות בהם לא שלט.

בשנת 1970 התגלתה בגבעת המבחר קבר עם כתובת מרשימה מעל הכניסה לקבר.

התעוררה השאלה האם הקבר הוא של מתתיה אנטיגונוס?
בפתח התגלתה כתובת בשפה הארמית ובאותיות בעברית עתיקה שהייתה מקובלת
בקרב השומרונים:

”אנה אבה בר כהנה א
לעז בר אהרן רבה אנ
ה אבה מעניה מרד
פה די יליד בירושלם
וגלא לבבל ואסק למתת
י בר יהוד וקברתה במ
ערתה דזבנת בגט ה

תרגום הכתובת לעברית

”אני אבה בן הכוהן /
אלעזר(ר) בן אהרן הגדול /
אני אבה המעונה והנרדף, /
שנולד בירושלם /
וגלה לבבל והעלה את מתתיה(ה) /
בן יהודה(ה) וקברתיו /
במערה, שקניתי בשטר”.

אף שניתן לפרש על פי תכנה של הכתובת את הזיקה למתתיה אנטיגונוס הרי שעל
פי בדיקת העצמות בקבר הגיעו החוקרים למסקנה שאין לשייכו למתתיה
אנטיגונוס, אחרון מלכי החשמונאים.

סיכום:

השושלת החשמונאית שלטה בארץ ישראל החל מהמרד כנגד השלטון הסלבקי והשיגה
עצמאות, חרות מדינית בגיבוי הרומאים ושליטה של כהנים גדולים ומלכים בעלי
עוצמה צבאית. השושלת התקיימה עד מותו של המלך מתתיה אנטיגונוס אחרון
מלכי החשמונאים בשנת 37. מתתיה מלך 3 שנים על ארץ ישראל תוך מאבק על
השלטון כנגד המלך הורדוס שהסתייע ברומאים שליטי הארץ ובמקום שושלת
החשמונאים, עלתה ממלכת בית הורדוס.

מתוך הרצאה לחברי החברה הנומיסמטית בישראל סניף ת”א שהתקיימה בתאריך
31.05.2010